

Nederlandstalige samenvatting [Summary in Dutch]

Welke sociale en fysieke aspecten van de buurt spelen een rol bij sociale inclusie van mensen met een verstandelijke beperking, onderzocht vanuit het perspectief van deze mensen zelf, hun buurtgenoten en begeleiders in de woonvormen?

Doel van dit onderzoek was om antwoord te geven op bovenstaande vraag. In de afgelopen decennia is er veel veranderd in de zorg. Deze veranderingen hebben er mede toe geleid dat steeds meer mensen met een beperking in reguliere buurten wonen. Ook in de verstandelijk gehandicaptenzorg zijn bewoners op grote schaal verhuisd van de grote instituten naar kleinschalige woonvormen in de samenleving (Overmars-Marx, 2011; Overmars-Marx et al., 2014). Deze ontwikkeling is gebaseerd op het idee dat mensen met een verstandelijke beperking kunnen bijdragen aan de samenleving en dat het wonen in de samenleving een positief effect heeft op hun kwaliteit van leven (Wolfensberger, 1983). Echter, uit onderzoek blijkt dat mensen met een verstandelijke beperking wel fysiek aanwezig zijn in de buurt, maar dat zij hier nog weinig van profiteren (Verdonschot et al., 2009; Cummins & Lau, 2003, Pretty et al. 2002). Het louter plaatsen van mensen in de samenleving betekent dus niet automatisch dat zij er ook in worden opgenomen. In dit onderzoek richten wij ons op aspecten van sociale inclusie in de buurt. Wij beschouwen sociale inclusie in de buurt als het resultaat van de interactie tussen iemand met een verstandelijke beperking en de verschillende actoren in de buurt. We kiezen daarmee voor een ecologische benadering: We zien sociale inclusie als de uitkomst van de interactie tussen het individu en de omgeving waarin hij of zij zich bevindt (Scheidt & Norris-Baker, 2003; Cobigo et al., 2012). Dit uitgangspunt betekent dat we de perspectieven van de verschillende actoren in de buurt in ons onderzoek moesten betrekken. Daarbij stond de vraag centraal welke sociale en fysieke aspecten in de buurt een rol spelen bij sociale inclusie, gezien vanuit de betrokken perspectieven.

Sociale inclusie vanuit meerdere perspectieven

We benadrukken het belang van een multiperspectivische benadering omdat ieder individu zijn eigen positie in de buurt heeft en zijn eigen perspectief op de omgeving. Er kunnen dan ook verschillen zijn in de wijze waarop de diverse actoren aankijken tegen sociale inclusie van mensen met een verstandelijke beperking. Deze verschillende perspectieven op sociale inclusie zijn van invloed op de interactie tussen de omgeving en mensen met een verstandelijke beperking en vervolgens weer op de mate van sociale inclusie. In dit onderzoek richten we ons op drie perspectieven die het meest direct betrokken zijn bij sociale inclusie in de buurt: 1) mensen met een verstandelijke beperking, 2) buurtgenoten en 3) begeleiders in de woonvormen.

Opzet van het onderzoek

Het onderzoek is uitgevoerd in drie buurten in de Achterhoek en in samenwerking met vier zorgorganisaties die actief zijn in de Achterhoek: de Lichtenvoorde, Estinea, Zozijn en Elver. Alle dataverzameling heeft plaatsgevonden binnen de drie buurten. In het onderzoek zijn drie groepen actoren gevraagd naar hun perspectief op sociale inclusie. Zo hebben we achterhaald welke sociale en fysieke aspecten volgens hen een rol spelen bij inclusie in de buurt. Dit heeft geleid tot de volgende deelstudies:

1. Een photovoice studie waarbij 18 mensen met een verstandelijke beperking in de drie buurten foto's hebben genomen van aspecten in de buurt die voor hen belangrijk zijn (positief of negatief). We bespraken deze foto's in interviews met hen.
2. 26 semigestructureerde interviews met 29 burens in twee van de betrokken buurten.
3. Negen groepsinterviews met gemiddeld acht begeleiders van de groepswooningen in de drie buurten. We maakten gebruik van een topiclijst om de groepsdiscussies te stimuleren.

Ieder perspectief is uniek

Belangrijkste resultaat uit ons onderzoek is dat iedere groep actoren zijn eigen unieke perceptie heeft van de sociale en fysieke aspecten in de buurt die belangrijk zijn voor sociale inclusie. Onze studie was een eerste poging om het ecologische model toe te passen op sociale inclusie in de buurt. De bevindingen laten het belang zien van het includeren van de verschillende actoren. De actoren geven zicht op de aspecten die in de buurt bijdragen aan sociale inclusie, maar ook op de factoren die juist belemmerend werken. In de volgende paragrafen geven we aan welke thema's als belangrijk naar voren zijn gekomen. Binnen deze thema's reflecteren we op de percepties van de verschillende actoren in de buurt.

(H)erkenning op straat

De komst van mensen met een verstandelijke beperking in de samenleving betekent dat zij onderdeel zijn van de plekken waar burens elkaar tegenkomen. Uit ons onderzoek blijkt het belang van (h)erkenning op straat, zowel voor mensen met een verstandelijke beperking als voor buurtgenoten. Beide groepen hechten veel waarde aan een groet en een praatje. Het geeft mensen het gevoel erbij te horen en burens benoemen dat zij het vreemd vinden als mensen niet groeten. Burens maken hierbij geen onderscheid tussen mensen met of zonder beperking. Dat zij geen onderscheid maken, betekent echter niet dat zij automatisch contact maken met mensen uit de woonvormen. Zij ervaren hierbij ook belemmeringen, bijvoorbeeld omdat de bewoners van de woonvormen vaak voorbijlopen in groepen. Daardoor

maak je minder makkelijk contact. Het elkaar ontmoeten en (h)erkennen op straat ervaren ze op zichzelf al als heel waardevol en het biedt mogelijkheden voor het ontstaan van verschillende vormen van sociaal contact tussen burens met en zonder een beperking. Voor mensen met een verstandelijke beperking is de buurt een nieuwe relationele ruimte waar contacten met buurtgenoten ontstaan of zich verdiepen.

'Het is leuk om met elkaar een praatje te kunnen maken' [bewoner met een verstandelijke beperking]

Om ontmoetingen tussen mensen met een verstandelijke beperking en de verschillende actoren in de buurt te bevorderen is het van belang inzicht te krijgen in de factoren die bijdragen aan (h)erkenning op straat:

1. Uit ons onderzoek blijkt dat mensen met een verstandelijke beperking die nog wonen in de buurt waar zij zijn geboren en getogen, zich erg thuis voelen in hun woonomgeving. Zij komen met regelmaat bekenden tegen en zij voelen zich er vertrouwd.
2. Naast de contacten op straat, spelen contacten met lokale ondernemers een belangrijke rol. Mensen met een beperking geven aan dat zij het contact met onder andere winkelmedewerkers en obers in restaurants als waardevol ervaren. Omdat ze deze medewerkers kennen, hebben de mensen met een beperking meer de mogelijkheid om zelfstandig een boodschap te doen of uit eten te gaan.
3. Het deelnemen aan activiteiten in de buurt draagt bij aan sociale contacten in de buurt. Mensen met een beperking benoemen bijvoorbeeld een prettig contact met de fitnesscoach of ze kennen en groeten hun burens na een buurtbarbecue.
4. Ook vervullen mensen met een beperking in sommige gevallen sociale rollen. Dit betreft betaalde arbeid maar ook het incidenteel helpen in een café.
5. Een open houding van begeleiders en het openstellen van de woonvorm is een manier om (h)erkenning te bevorderen. Buurtgenoten geven aan dat zij hier zeker voor open staan en dat ze het ook prettig vinden om te weten wie de bewoners van de woonvorm zijn. Het is een mogelijkheid om elkaar te leren kennen en dit geeft op een later moment aanleiding voor contact op straat.

'Als ze meer open worden, dan smaakt dat wellicht naar meer' [buurtgenoot]

Bij de factoren 3 en 4 gaat het om een kleine groep bewoners met een verstandelijke beperking die een sociale rol vervult of die betrokken is bij buurtactiviteiten.

Andere vormen van burenccontact

Wanneer mensen met een verstandelijke beperking graag het burenccontact zouden willen intensiveren, blijken vanuit het burenperspectief meerdere belemmeringen een rol te spelen. Er is niet of nauwelijks sprake van uitwisseling van hulp tussen burenen met en zonder verstandelijke beperking en ook als het gaat om buurtactiviteiten, nemen de mensen met een verstandelijke beperking hier maar weinig aan deel. Belemmeringen die burenen ervaren, hebben zowel betrekking op het (gepercipiëerde) gedrag van mensen met een verstandelijke beperking als op de ideeën die buurtgenoten hebben over de woonvorm waar de mensen met een verstandelijke beperking wonen.

Buurtbewoners geven aan bang te zijn voor claimend gedrag van mensen met een verstandelijke beperking. Ze vrezen een inbreuk op hun privacy. Net als in relatie met andere burenen willen zij niet het gevoel hebben verplicht te worden tot structureel contact. Ook hebben sommige buurtbewoners het idee dat de bewoners van de woonvormen niet in staat zijn een praatje te maken. Deze assumpties en in sommige gevallen ervaringen werken belemmerend voor het aangaan van verder contact. Daarnaast vormt de institutionele context een belemmering voor burenen om verder contact met woonvormbewoners aan te gaan. Burenen ervaren de woonvormen vaak als een gesloten eenheid en voelen zich niet verbonden met de bewoners. Het voorbijlopen in groepen, de constante aanwezigheid van begeleiders en de fysieke vormgeving van de woonvormen ervaren zij als niet erg uitnodigend voor het aangaan van contact. Buurtgenoten waarderen een open houding van begeleiders bijvoorbeeld in de vorm van een kennismakingsbijeenkomst.

De genoemde belemmeringen betekenen niet dat burenen onwelwillend staan tegenover contact met mensen met een verstandelijke beperking. Er zijn zeker buurtgenoten die open staan voor contact met bewoners van de woonvormen, mits dit niet structureel is en is afgestemd op hun eigen interesses. Burenen willen graag benaderd worden als buurman of buurvrouw en niet als potentiële vrijwilliger. Daarnaast is niet iedere buur en buurt hetzelfde, en de behoeften verschillen, zowel op buurt- als op individueel niveau. Rekening houdend met deze verschillen zijn er zeker mogelijkheden voor sociale contacten. Burenen die meer gericht zijn op een groet en een praatje, kunnen iets betekenen als het gaat om de (h)erkenning op straat terwijl burenen die ook waarde hechten aan relaties met andere burenen – ofwel gebaseerd op individuele relaties ofwel op gemeenschapszin – mogelijkheden bieden voor individueel contact gebaseerd op gezamenlijke interesses of deelname aan algemene buurtactiviteiten.

Sociale inclusie als onderdeel van de zorg

Het bevorderen van sociale inclusie in de buurt vraagt om ondersteuning van begeleiders aan bewoners met een verstandelijke beperking. Bijvoorbeeld bij het aangaan van sociale contacten, het deelnemen aan activiteiten en/of het vervullen van een sociale rol in de buurt. Het onderdeel zijn van de samenleving gaat gepaard met het nemen van risico's. Van oudsher bekleeden begeleiders een meer zorgende rol waarin zij geneigd zijn bewoners te beschermen voor deze risico's. Dit zien we ook terug in de groepsinterviews met de begeleiders in ons onderzoek. Ze worstelen met vragen als het gaat om het stimuleren van sociale inclusie. Zij zijn bang voor een negatieve invloed van buurtbewoners, bijvoorbeeld als het gaat om alcoholmisbruik. Ook vragen zij zich af of buurtbewoners wel iets willen of kunnen betekenen voor bewoners. Aan de andere kant is de buurt niet standaard onderwerp van gesprek met bewoners. Hierdoor hebben begeleiders niet altijd een beeld bij wat "hun" bewoners willen en kunnen met sociale contacten in de buurt. Begeleiders steunen de gedachte om te werken aan sociale inclusie, maar er is in de meeste gevallen nog weinig sprake van.

De context van de organisatie

Bovenstaande resultaten maken een kloof zichtbaar: Aan de ene kant vraagt sociale inclusie van begeleiders om mensen met een verstandelijke beperking te ondersteunen in hun deelname aan de samenleving. Aan de andere kant is de professionele rolidentiteit van begeleiders sterk gericht op een zorgende, beschermende rol. Begeleiders lijken moeite te hebben met het vinden van de juiste balans tussen enerzijds het beschermen van bewoners en anderzijds het blootstellen van bewoners aan de mogelijkheden die de buurt hen biedt. Dit vraagt dan ook adequate ondersteuning vanuit de betrokken zorgorganisaties. De begeleiders in onze studie voelen zich beperkt gefaciliteerd. Zij ervaren weinig tijd om te werken aan inclusie en er is geen training of afgestemde begeleiding beschikbaar. Ons onderzoek laat zien dat het van belang is dat organisaties nadenken over waar ze naar toe willen met sociale inclusie en hoe zij medewerkers hierin kunnen ondersteunen.

'Eerst stelde de winkelmedewerker alle vragen aan mij. Ik heb gezegd: "dit zijn niet mijn boodschappen"'. En nu stellen ze de vragen niet meer aan MIJ.' [begeleider van de woonvorm]

Buurtgenoten en begeleiders noemden de fysieke vormgeving van de woonvormen belemmerend in het sociaal contact tussen bewoners van de woonvormen en buurtgenoten. De laatste groep ervaart de woonvormen in veel gevallen als niet

erg uitnodigend; soms wordt er zelfs gesproken van 'een fort'. Organisaties en begeleiders hebben de taak om na te denken over hoe ze bestaande woonvormen aantrekkelijker kunnen maken en uitnodigend voor burens. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan het creëren van een buitenruimte zonder een hoge heg of het zorgen voor (onbedekte) ramen waardoor bewoners kunnen zwaaien naar burens. De betrokkenheid van burens kan worden vergroot door ze mee te nemen in dit proces. Ook als het gaat om het ontwikkelen van nieuwe woonvormen kan een inclusive design ervoor zorgen dat iedereen in de buurt zich meer betrokken voelt bij de bewoners van de woonvormen.

Tot slot blijkt uit dit onderzoek dat de kleine informele contacten en activiteiten erg waardevol zijn voor mensen met een verstandelijke beperking. Kleine doelen lijken ook het meest haalbaar vanuit het perspectief van buurtgenoten en begeleiders. Daarnaast vraagt sociale inclusie blijvende structurele aandacht. Het proces van sociale inclusie gaat niet over één nacht ijs. Samenhangend met de worsteling van begeleiders, de dynamiek van de buurtcontext en de ontwikkeling in de samenleving zou sociale inclusie in de buurt een terugkomend agendapunt moeten zijn bij de organisaties in de gehandicaptenzorg en in breder verband ook bij beleidsmakers en politici. Het samenspel tussen de verschillende betrokkenen is hierbij van groot belang.